

הזכאות לקבלת צדקה- קו העוני וסדרי עדיפויות בחלוקת כספי צדקה ע"פ תורה

הקדמה ומיקוד

השבוע, בהמשך לעיסוקינו במדיניות הרווחה ע"פ תורה, נעסוק בהגדרה של העוני המזכה את העני בצדקה, ובסדרי העדיפויות בחלוקת הצדקה בין העניים הזכאים לקבלה.

לימודנו השבוע מתחלק לששה חלקים (ע"פ כותרות המשנה המובאות בדפי המקורות)

חלק א: קו העוני- בחלק זה נלמד מהו קו העוני בימינו, המזכה את מי שמתחת לקו זה בקבלת הצדקה. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את דברי המשניות בפאה ואת פירוש הר"ש על משניות אלו (על הירושלמי ניתן לדלג). לאחר מכן יש לראות את דברי הרשב"א, הטור והשו"ע (על האור זרוע, גר"א ושבת הלוי ניתן לדלג)

חלק ב: חיוב מכירת חפציו של העני כתנאי לקבלת צדקה- בחלק זה נלמד בהמשך ישיר לחלק הקודם, כיצד מחשבים בדיוק את קו העוני, והאם צריך העני למכור נכסיו ע"מ לעלות מעל לקו העוני. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה למעט דברי התוספות שאם הזמן קצר ניתן לדלג עליהם.

חלק ג: צדקה לעני "בן טובים"- בחלק זה נלמד את חובת נתינת הצדקה לאדם שהיה עשיר וירד מנכסיו, בלימוד חלק זה יש לראות כיצד הוא מתיישב עם עקרונות מדד קו העוני שנלמדו בחלקים הקודמים. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה למעט דברי התוספתא והמהרש"א

חלק ד: מתן צדקה לעני שאינו מעוניין לעבוד- בחלק זה נלמד האם ישנה חובה המוטלת על העני לעבוד ע"מ לצאת ממעגל העוני. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי המרשד"ם ואת דברי המש"ב דבר ולהבין האם חולקים. (אם הזמן מאפשר כדאי גם לראות את המקורות למחלוקת זו המובאים בחלק זה- גמ' כתובות, ספר חסידים וסמ"ק)

חלק ה: סדרי עדיפויות בחלוקת צדקה- בחלק זה נלמד מהם סדרי העדיפויות בחלוקת כספי הצדקה. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי השו"ע (מקור מספר 29) בעניין תעודף נתינת צדקה להכנסת כלה, וכן את סיוג התשובות והנהגות לדין זה (על המהרי"ק ושבת הלוי ניתן לדלג, וכן אם הזמן קצר ניתן גם לדלג על השו"ע ותשובות והנהגות הנ"ל). לאחר מכן יש ללמוד את כל המקורות עד סוף חלק זה, אשר עוסקים בקדימויות בין נזקקים לסיוע כספי ברמות צורך שונות.

חלק ו: נתינת צדקה רבה לעני יחיד או צדקה מועטת למספר רב של עניים- בחלק זה נלמד, האם יש לתת את כל הצדקה לעני יחיד, או לחלקה בין עניים רבים, באופן שלכל אחד יגיע מעט מן הצדקה. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי הב"ח (על הרמב"ם והשו"ע ניתן לדלג).

קו העוני

1. משנה מסכת פאה פרק ח משניות ח-ט

מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני היו לו מאתים חסר דינר אפילו אלף נותנין לו כאחת הרי זה יטול היו ממושכנים לבעל חובו או לכתובת אשתו הרי זה יטול אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו:

מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם הרי זה לא יטול וכל מי שאינו צריך ליטול ונוטל אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות וכל מי שצריך ליטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו ועליו הכתוב אומר (ירמיהו יז) ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו

2. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פאה פרק ח הלכה ח

הדא אמרה חמשיין דעבדן טבין מן מאתים דלא עבדין:

3. ר"ש מסכת פאה פרק ח משנה ח

מאתים זוז - שיערו חכמים שזהו שיעור הוצאתו במזונות ובמלבושיו [לשנה] וכן במשרה אשתו ע"י שלישי בפרק אף על פי (דף ס"ד ב) שנותן לה ב' קבין חטין בכל שבוע והוא שלישי דינר שעולה ל"ז דינרין לשנה וכלים של נ' זוז וג' זוג מנעלים ושאר פירות ויכול לעלות לק' זוז והני מאתים זוז דהכי היינו לו ולאשתו ומיהו לא יתכן דגבי קופה ותמחוי לא כ"ל אשתו בהדיה:

4. שו"ת הרשב"א חלק א סימן תתעב

מי שיש לו מאתים זוז אם יכול ליטול צדקה? אם יש לדמות ללקט שכחה ופאה או שמא אינו דומה? שהנוטל לקט שכחה ופאה גוזל את העניים אבל צדקה אינו גוזל בזה העניים. דאם נתן לו בעל הבית חייב ליתן לעני אחר ואם ממעט מתנתו אין בזה גזל. וגם לקט שכחה ופאה של עניים

הוא. וכן מי שהוא נודד למרחקים להביא טרף לביתו ויתנו לו מאתים זוז בעיר אחת. אם צריך לחזור לביתו ויוציאם ויחזור וירחיק בנדודים עד שיהיו לו מאתים זוז? וכן יחזור חלילה. אומר אני הכל לפי פרנסתו. דהא אמרי' (מובא בגמ' כתובות בהמשך המקורות) מזלפין יין ישן והיו כופלין ארבע מאות זוז לפי מה שהוא רגיל. מיהו אם הוא יחיד לא יטול. דהא אפילו מי שיש לו מזון ב' סעודות לא יטול מן התמחוי. ומי שהוא נוטל צדקה ואינו צריך ודאי גוזל את העניים. שהרי אותו בעל הבית שיתן לזה לא יתן לעני אחר שהוא אומר כבר נתתי לזה העני. ונמצא אותו שלקה גזלו לזה. ועל אותו שנודד למרחקים היה אומר הרבי שלמה כהן שכשאדם גולה לארץ מרחוק לצורך פרנסתו ופרנסת ביתו כל זמן שלא יחזור לביתו הוי כפעם אחת. ושלוש אפרים ברבי יצחק.

5. ספר אור זרוע חלק א - הלכות צדקה סימן יד

ואומר אני המחבר דודאי אין חילוק בין לקט שכחה פאה ומעשר עני לשאר צדקה דהא מעש' בתלמיד שהי' לו מאתים חסר דינר ובעי רבי למזכי ב' מתנה גדולה אתא ההוא מרבנן ואשלמי' למאתים שמע רבי אמר מכת פרושים נגעה בו אמר לחז מרבנן זיל חסר' וחסר' והב לי' רבי ההוא מתנה הא למדת מי שיש לו מאתים זוז לא יטול מכיס של צדקה והכל לפי פרנסתו וכפי פרנסת ביתו כדפי' רבי' אפרים זצ"ל

6. טור יורה דעה הלכות צדקה סימן רנג

מי שיש לו מזון שני סעודות לא יטול מהתמחוי ארבע עשרה סעודות לא יטול מהקופה יש לו מאתים זוז אפי' אינו נושא ונותן בהן או שיש לו חמשים שנושא ונותן בהן לא יטול מהצדקה כלל יש לו מאתים זוז חסר דינר אפי' נותנין לו אלף זוז בבת אחת ה"ז יטול יש לו הרבה והוא עליו בחוב או שממושכן לכתובת אשתו ה"ז יטול... וי"א שכל אלו השיעורים לא נאמרו אלא בימיהם שהיה להם קופה ותמחוי והיו מחלקין מעשר עני בכל שנה והיו נוטלין לקט שכחה ופאה לפיכך שיערו שמי שיש לו ר' זוז לא יטול לפי שיכול לעבור בהן שנה ולשנה הבאה יהיה לו במה שיהיה אבל האידנא שאין כל זה יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי להתפרנס מן הריוח תדע לך שהרי יש חילוק בין אם נושא ונותן שאז אפי' אם יש לו נ' זוז לא יטול שאפשר לו להתפרנס מן הריוח אלמא הכל לפי הענין ואפשר כי בימיהם היתה ההוצאה מעוטה ואפשר להתפרנס בריוח של נ' זוז אבל האידנא א"א והכל לפי המקום והשעה

7. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנג סעיפים א- ב

מי שיש לו מזון שתי סעודות, לא יטול מהתמחוי. מזון י"ד סעודות, לא יטול מהקופה. ואם יש לו ר' זוז ואינו נושא ונותן בהם, או שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם, לא יטול צדקה. ואם יש לו ר' זוז חסר דינר ואינו נושא ונותן בהם, אפילו נותנים לו אלף זוז בבת אחת, הרי זה יטול. הגה: ומי שהולך מביתו ונוסע מעיר לעיר לקבץ, כל הדרך שהיה בדעתו ליסע כשהלך מביתו, נקרא פעם אחת. ואפילו נתנו לו ר' זוז בעיר אחת יכול לקבל יותר, ומכאן ואילך אסור (מרדכי פ"ק דב"ב בשם א"ז). ואם יש לו הרבה והוא עליו בחוב, או שממושכן לכתובת אשתו, הרי זה יטול... יש אומרים שלא נאמרו השיעורים הללו אלא בימיהם, אבל בזמן הזה יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי שיתפרנס הוא ובניו מהריוח. ודברים של טעם הם.

8. ביאור הגר"א יורה דעה סימן רנג ס"ק ו

י"א כו'. שהשיעור הזה על שנה אחת שלקט שכחה ופאה מצוי בכל שנה:

9. שו"ת שבט הליי חלק ב סימן קכ

אשר שאל באחד שיש לו סכום כסף והי' מספיק לפרנסת ביתו ל"ב חדש, אך רוצה לקחת כסף הנ"ל ולקנות בו דירה קטנה או דבר אחר להשכירו אך דמי השכירות לא יגיעו לפרנסתו חדש בחדשו ועי"ז שוב נצרך לצדקה, האם מותר לעשות כן, או שמיד שלקח כסף הנ"ל יש לו דין עשיר ויהא אסור לו ליקח מן הצדקה ויתפרנס מן הכסף עד שלא ישאר לו מזון י"ב חדש. לדידי פשוט מאד דיכול לעשות כן דלמה דקיי"ל ביו"ד רנ"ג ס"ב והוא מהטור בשם סמ"ק דבזה"ז אפי' יש לו מאתים זוז לפרנסת שנה אחת יכול ליטול מן הצדקה א"כ גם אם לא יקנה ומספיק לו ל"ב חדש מכ"מ מותר ליטול, וטעם הטור דרק כשהי' מעשר עני לקט שכחה ופאה וא"כ כשיעבור שנה בפרנסת י"ב חדש יהי' מתנת עניים מוכנים לפרנסתו משא"כ בזמנינו מותר ליטול עד שיהי' לו קרן שממנה יכול להתפרנס הוא וביתו. מיהו כתבתי במקו"א דגם אם אין לו קרן מי שיש משכורת קבועה שממנה מתפרנס בריוח פשיטא דאסור ליטול, מכ"מ כהיום שגם מי שהוא מתפרנס ממשכורת דרך הכבוד, מכ"מ כשמגיע לשאלת הדירה אין זה די לקנות או אפי' לשכור שא"א זה בא"י אלא ביוקר מאד פשיטא דלענין דירה עכ"פ נחשב עני כיון שאין לו מאתים זוז בערך של היום, והכל לפי המצב והתקופה כמבואר בטור ובמרדכי ובשאר פוסקים.

חיוב מכירת חפציו של העני כתנאי לקבלת צדקה

10. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סח עמוד א

תנן התם (במשנה פאה הנ"ל) : אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו. ולא? והתניא. היה משתמש בכלי זהב - ישתמש בכלי כסף, בכלי כסף - ישתמש בכלי נחושת! אמר רב זביד, לא קשיא: הא במטה ושולחן, הא בכוסות וקערות. מאי שנא כוסות וקערות דלא? דאמר מאיסי לרבי, מטה ושולחן נמי אמר לא מקבל עילואי. אמר רבא בריה דרבה: במחרישה דכספא. רב פפא אמר, לא קשיא: כאן קודם שיבא לידי גיבוי, כאן לאחר שיבא לידי גיבוי.

11. תוספות מסכת כתובות דף סח עמוד א

כאן לאחר שבא לידי גיבוי - פ"י בקונט' שנטל לקט שכחה ופאה ונודע שהיה עשיר ובאין בית דין לגבות מה שנטל אף על גב דהוי ממון שאין לו תובעין איכא למימר דמשום קנסא גובין ממנו ואפילו את"ל בעלמא כהאי גוונא בבעל חוב מסדרין ואין מחייבין אותו למכור הכא משום קנסא מחייבין אותו למכור ור"ת פ"י קודם שיבא לידי גיבוי שאינו נוטל מקופה של צדקה אלא מדברים שהם של הפקר כגון לקט שכחה ופאה וכאן לאחר שבא לידי גיבוי שנוטל מקופה של צדקה מחייבין אותו למכור וקשה קצת דמשנה דאין מחייבין אותו למכור גבי לקט שכחה ופאה ומשמע דברייתא נמי דמחייבת אותו למכור גבי לקט שכחה ופאה מתניא.

12. ר"ש מסכת פאה פרק ח משנה ח

את ביתו ואת כלי תשמישו - בירושלמי (שם) אמר רבי חנינא כלי רגל וכלי שבת אין מחייבין אותו למכור ובפ"י מציאת האשה (סח א) פריך אמתני' מהא דתניא היה משתמש בכלי זהב ישתמש בכלי כסף בכלי כסף ישתמש בכלי נחושת ומשני במחרישה דכספא ורב פפא משני לאחר שבא לידי גיבוי שמתפרנס מקופה של צדקה שבא לידי גבאי אז מחייבין אותו למכור אפי' כדי ליטול לקט אבל קודם שבא לידי גיבוי שמתפרנס בצנעה ולא מיד הגבאי נוטל לקט שכחה ופאה אף על פי שהיו לו מאתים זוז אם היה מוכר כלי תשמישו ויש לשונות אחרים וכמו שפירשתי עיקר:

13. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנג סעיף א

... ואם יש לו בית וכלי בית הרבה, ואין לו ר' זוז, הרי זה יטול, ואין צריך למכור כלי ביתו ואפי' הם של כסף וזהב. במה דברים אמורים, בכלי אכילה ושתיה ומלבוש ומצעות וכיוצא בהן, אבל מגרדה או עלי שהם של כסף, מוכרם, ולא יטול מהצדקה. והא דאין מחייבים אותו למכור כלי תשמישו של כסף וזהב, דוקא כל זמן שאינו צריך ליטול מהקופה אלא נוטל בסתר מיחידים. אבל אם בא ליטול מהקופה של צדקה, לא יתנו לו עד שימכור כליו. הגה: וכן במקום דאיכא תקנה שלא ליתן צדקה למי שיש לו דבר קצוב, אין חושבין לו בית דירה וכלי תשמישו. (מרדכי ריש פ"ק דב"ק). וכל מי שהוא עשיר, אסור ליתן לבניו, אף על פי שהם גדולים, אם הם סמוכים על שולחן אביהם (מרדכי פ"ק דב"מ). וכל זה דרך צדקה, אבל דרך דורון וכבוד יכול לקבל אדם, כדאמרינן הרוצה ליהנות יהנה כאלישע. (מרדכי מהגהות דב"ק).

14. שו"ת חתם סופר חלק ב (יורה דעה) סימן רלט

והנה בפ"י ת"י הש"ס נראה מהפוסקים דהעיקר כדברי הר"ף ורמב"ם והר"ש ולזה הסכים הר"ן דכל שמתפרנס בצניעא מקרוביו אין מחייבין אותו למכור כליו הנ"ל ולשון הרמב"ם בפ"י המשנה הביאו הרב"י שם אינו חייב למוכרם עד שיקח מתנות עניים ויכתב בכללם אז יאמרו לו מכור אותם הכלים וקנה אחרים ואל תמעיט מתנות עניים עכ"ל ועתי"ט מ"ש בפ"י דברי הר"ש ונ"ל אף על גב כשנוטל מקרוביו נמי גוזל מתנות עניים ועוד אפשר שיש כאן עוד עניינים קרובים והוא ממעט מהם מתנת קרוביהם ומדוע לא ימכר כלי תשמישו הנ"ל ונראה משום דכל זמן שאינו נצרך לרחוקים ומתפרנס בצניעא מקרוביו ונראה כעשיר הרי הוא בכלל והחזקת בו שמצוה על קרוביו להחזיק בו שלא יפול לגמרי כפירש"י בחומש מתורת כהנים ומצוה להקדימו לעניי' אחרים שזוה אפש' שיסייעוהו סיוע שיש בו ממש שלא נצטרך עוד לבריו' מכאן ולהלן משא"כ מה שנותני' לעני ממש הוא רק לשע' לכן כ"ז שמתפרנס בצניע' אין אנו מדקדקי' אפי' יפסיד לעניי' אחר' הקרובי' ג"כ.

צדקה לעני "בן טובים"

15. ספרי דברים פרשת ראה פיסקא קטז

די מחסורו, אין אתה מצוה לעשרו. אשר יחסר לו, אפילו סוס ואפילו עבד. מעשה בהלל הזקן שנתן לעני בן טובים אחד סוס שהיה מתעמל בו ועבד שהיה משמשו, שוב מעשה בגליל העליון שהיו מעלים לאורח ליטרא בשר בכל יום. לו, זו אשה כענין שנאמר +בראשית ב יח+ אעשה לו עזר.

16. תוספתא מסכת פאה (ליברמן) פרק ד הלכה י

עני שנתן פרוטה לקופה ופרוסה לתמחוי מקבלין אותן ממנו אם לא נתן אין מחייבין אותו ליתן נתנו לו חדשים והחזיר להן שחקין מקבלין אותו ממנו אם לא נתן אין מחייבין אותו ליתן היה משתמש בכלי מילת נותנין לו כלי מילת מעה נותנין לו (מאה) מעה עיסה נותנין לו עיסה פת נותנין לו פת להאכילו בתוך פיו מאכילין אותו בתוך פיו שנ' די מחסורו אשר יחסר לו אפי' עבד אפי' סוס לו זו אשה שנ' אעשה לו עזר כנגדו מעשה בהלל הזקן שלקח לעני אחד בן טובים סוס שהיה מתעמל בו ועבד שהיה משמשו שוב מעשה באנשי הגליל שהיו מעלין לזקן אחד ליטרא בשר בציפורי בכל יום

17. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סז עמוד ב

ת"ר: יתום שבא לישא, שוכרין לו בית ומציעין לו מטה וכל כלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה, שנאמר: די מחסורו אשר יחסר לו, די מחסורו - זה הבית, אשר יחסר - זה מטה ושלחן, לו - זו אשה, וכן הוא אומר: אעשה לו עזר כנגדו. תנו רבנן: די מחסורו - אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו; אשר יחסר לו - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן, שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו; פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין. תנו רבנן: מעשה באנשי גליל העליון, שלקחו לעני בן טובים אחד מציפורי ליטרא בשר בכל יום. ליטרא בשר מאי רבותא? אמר רב הונא: ליטרא בשר משל עופות. ואיבעית אימא: בליטרא בשר ממש. רב אשי אמר: התם כפר קטן היה, בכל יומא הוה מפסדי חיותא אמטולתיה. ההוא דאתא לקמיה דרבי נחמיה, אמר ליה: במה אתה סועד? א"ל: בבשר שמן ויין ישן. רצונך שתגלגל עמי בעדשים? גלגל עמו בעדשים ומת, אמר: אוי לו לזה שהרגו נחמיה! אדרבה, אוי לו לנחמיה שהרגו לזה מיבעי ליה! אלא, איהו הוא דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כולי האי. ההוא דאתא לקמיה דרבא, אמר לו: במה אתה סועד? אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן. אמר ליה: ולא חיישת לדוחקא דציבורא? א"ל: אטו מדידהו קאכילנא? מדרחמנא קאכילנא! דתנינא: עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו, בעתם לא נאמר אלא בעתו - מלמד, שכל אחד ואחד נותן הקדוש ברוך הוא פרנסתו בעתו. אדהכי אתאי אחתיה דרבא דלא חזיא ליה תליסרי שני, ואתיא ליה תרנגולת פטומה ויין ישן, אמר: מאי דקמא? א"ל: נענתי לך, קום אכול... מר עוקבא הוה עניא בשיבבותיה, דהוה רגיל לשדורי ליה ארבע מאה זוזי כל מעלי יומא דכיפורא. יומא חד שדרינהו ניהליה ביד בריה, אתא אמר ליה: לא צריך. אמר: מאי חזית? חזאי דקא מזלפי ליה יין ישן, אמר: מפנק כולי האי? עייפינהו ושדרינהו ניהליה...

18. ר"י קורקוס (בפירושו על הרמב"ם) הלכות מתנות עניים פרק ז הלכה ג

גם שם בברייתא די מחסורו מצווה אתה לפרנסו ואין אתה מצווה לעשרו פירוש דלא תימא כיון שזה היה עשיר ורגיל בעושר הרי הוא כעבד וסוס ודי מחסורו קרינן קמ"ל דלא דאין זה נקרא מחסורו.

19. שיטה מקובצת מסכת כתובות דף סז עמוד ב

והגאונים ז"ל כתבו דכל הני מעשיות דעני בן טובים בעני שאינו מפורסם בעניות שעושין לו כבוד שלו כדי שלא יתפרסם אבל עני שנתפרסם אין לו אלא כא' מעניי ישראל. ע"כ:

20. בית הבחירה למאירי מסכת כתובות דף סז עמוד ב

יתום ויתומה שבאו לישא משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום מפני שבשתה של אשה מרבה משל איש ויתום שבא לישא עושין לו כל צרכו מן הצדקה בצמצום שוכרין לו בית ומציעין לו מטה וכלי תשמיש ואחר כך משיאין אותו וכלם בצמצום גדול וכסדר שנאמר די מחסורו לפרנסו אתה מצווה ולא לעשרו... אף על פי שרואין את העני מתפרנס דרך כבוד אין בכך למשוך יד שלא ליתן לו אדרבה ראוי להפליגו במתנותיו שאיפשר שהעניים חוששין לפעמים לייחוסם ומדרגת מעלתם ולא משום תענוג הם עושים אלא מדרך מעלה להסתיר דלותם מבני אדם:

21. מהרש"א חידושי אגדות מסכת כתובות דף סז עמוד ב

שלקח לעני בן טובים א' כו'. [וכן לקמן לעני בן טובים א' מצפורי כו'] דהיינו שהורגל בכך אצל אבותיו והכי משמע לישנא דאשר יחסר לו ולא שייך למימר ביה דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כו' כדלקמן:

22. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנ סעיף א

כמה נותנין לעני, די מחסורו אשר יחסר לו. כיצד, אם היה רעב, יאכילוהו. היה צריך לכסות, יכסוהו. אין לו כלי בית, קונה לו כלי בית. ואפילו אם היה דרכו לרכוב על סוס ועבד לרוץ לפניו כשהיה עשיר, והעני, קונה לו סוס ועבד. וכן לכל אחד ואחד לפי מה שצריך. הראוי לתת לו פת, נותנים לו פת. עיסה, נותנים לו עיסה. מטה, נותנים לו מטה. הראוי ליתן לו פת חמה, חמה. צונן, צונן. להאכילו לתוך פיו, מאכילין. אין לו אשה ובא לישא, משיאין לו. ושוכרים לו בית ומציעים לו מטה וכלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה. הגה: ונראה דכל זה בגבאי צדקה, או רבים

ביחד, אבל אין היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו, אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו יתן היחיד, אם ידו משגת. (ב"י ודלא כמשמעות הטור, וכמו שנתבאר סימן רמ"ט).

מתן צדקה לעני שאינו מעוניין לעבוד

23. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סז עמוד ב

ת"ר: העבט - זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנים לו לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה, תעביטנו - זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין הימנו לאחר מיתה, דברי ר' יהודה; וחכ"א: יש לו ואינו רוצה להתפרנס - אין נזקקין לו, ואלא מה אני מקיים תעביטנו? דברה תורה כלשון בני אדם.

24. ספר חסידים סימן תתרלה

אם תראה איש שיכול ללמוד והוא מבין, וסופר שיכול לכתוב, ואינם רוצים ללמוד ולכתוב - אם תתן להם צדקה, קורא אני עליהם "לצדקה והנה צעקה", שנאמר: "כי לא עם בינות הוא, על כן לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחוננו".

25. סמ"ק מצוה כ

"ולא תאמץ את לבבך" - שלא יאמר: מה לנו לסייע לפלוני? אם היה רוצה היה מרוויח יותר מצרכו! תלמוד לומר: "לא תאמץ" - שאפילו אתה נותן מהמחשבה הזאת, אתה עובר ב"לא תאמץ".

26. שו"ת מהרשד"ם חלק יורה דעה סימן קסו

גרסינן פ' מציאת האשה ת"ר העבט זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס שנותנים לשם הלוא' וחוזרים ונותנים לו לשם מתנה תעביטנו זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס שנותנים לו לשם מתנה וחוזרים ונפרעים ממנו לאחר מיתה דברי ר' יהודה וחכמים אומרים יש לו ואינו רוצה להתפרנס אין נזקקין לו ופסקו הפוס' כחכמים ופשיט' שאין חלוק בין מי שיש לו ואינו רוצה להתפרנס למי שאין לו מעות בעין ויכול להתפרנס ממקום אחר ממלאכה או אומנות או סחורה שאם יעלה בדעת שכל מי שאין לו מאתים זוז בעין ויכול להרויח מזונותיו במלאכה או בענין אחר כנז' יתפרנס מן הצדקה אין ספק שהיה זה מן הנמנע שרבו מאד האנשים שאין להם מעות בעין והם בעלי מלאכה או ד"א שיתפרנסו מן העשירי' ולא היה הקומץ משביל את הארי ואמרי' במס' ביצה פ' המביא יין שבתו בר מרינוס איקלע לבבל בעא מינייהו עיסקא ולא יהבו ליה מזוני מין נמי לא זיינוה אמר הני מערב רב קאתו אלמא שתחלה בקש מקום להתפרנס קודם שיבקש מזונות חנם וכתב הטור י"ד סי' רנ"ג על משנ' יש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר כו' שכל אלו השיעורי' לא נאמרו אלא בימיהם כו' עד אבל האידנא א"א והכל לפי המקום והשעה ופשיטא שדברי' אלו הוי בין להקל בין להחמיר וא"כ שמעינן מינה שיש לנו לבחון מקום וזמן ודרך העולם וידוע שבזמן הזה יש אנשים בעלי מלאכה או דבר אחר ומתפרנסים בדוחק ואין מטילים עצמם על הצבור ולא על קרוביהם וכל הנהו עובדי דפ' מציאת האשה דהלל שלקח לעני בן טובים סוס לרכוב עליו כו' ואנשי גליל שלקחו לעני ליטר' בשר כו' היינו שהיו מלומדים בכך ואלו היו חסרים היה אפשר היו מסתפקים וכהווא עובדא דאמרינן התם ההוא גברא דאתא לקמיה דרב נחמאי שהיה דרכו לגלגל בבשר וגלגל עמו רבי נחמאי בעדשים ומת ועכ"ז מסיק התם דלא איבעי לפנוקי נפשי' כולי האי וכן פרש"י ז"ל על ההוא קרא דמייתי בגמ' ואתה נותן להם את אכלם בעתו הכל לפי מה שהוא כל א' לפי למודו הרי ודאי דלא מיירי אלא במי שהורגל ואין לו יכולת עתה בשום צד למצוא הדגלו ולימודו ואפשר יסתכן על זה אמרה תורה אשר יחסר לו לא על מי שאבותיו ואחיו וארץ מולדתו רגילים להתפרנס מטרחם ועמלם ויגיע כפיהם והוא רוצה להתנה' מעונג בלתי עמל דאין זה נקרא יחסר לו כי הוא מחסר את עצמו ושאיש כזה אין על הצבור מוטל לפרנסו ולא על קרוביו הוי כמי שיש לו ואינו רוצה להתפרנס משלו שאין נזקקין לו

27. שו"ת משיב דבר חלק ב סימן ס

מה שפשוט לי' בהר"ן ז"ל דאשה שבעלה עשיר אסורה בלקט שכחה ופאה מהא דמי שיש לו נ' זוז כו' וכתב עוד דלא דמי לקרבן דמביאה קרבן עני דהתם לענין חיובא. אבל לענין לקט שכחה ופאה היכא מציא ללקוט ויש לה מזונות... א"כ אשה שיכולה לומר איני ניזונת ואיני עושה מנלן דאסורה ללקוט. ואין לומר דנכפיה לה לעשות מלאכה ולהתפרנס ממעשה ידי' או להשתעבד לבעלה. זו מנין לנו דכופין לעשות מלאכה כדי שלא יצטרך לצדקה. אלא שיש לנו לדייק מהא דיש בידו נ' זוז והוא נו"נ כו'. והוא דבעינן דוקא שיהא משלו דמשמע דאין כופין לישא וליתן במעות של אחרים אף שנותנים לו על שנה תמימה. אלא צ"ל דכל שיש לו מזונות ברור כעת. רק על להבא צריך להכין. ע"ז אומרים שיתהפך בזווי אבל כל שאין לו אף על היום אלא במלאכה אין אנו מכריחים אותו לזה. וא"כ באשה שכעת יש לה מזונות ברורים כופין אותה לעשות מלאכה ובזה דברי אדוני מזוקקים. אבל גם זה אין מוכרח דודאי אף שיש לו חמשים זוז ואינו נו"נ אלא שהוא פועל יכול ללקוט כפועל לחוד דמוכה מהא דב"מ (י"ב) דיכול ללקוט. ואין לומר דשמא לא יתרמי לי' פעולה דשכיחא פעולה בכל יום וע' מש"כ הר"ן פ' כל הנשבעים דכדי חייו דשכיח אינו אלא

יום ביומו. אלא טעם דנו"נ היינו משום דודאי לא יעשה מעותיו אנפרות ויפסיד עסקו. אבל מלאכה לחוד אפשר דלא ירצה לעשות וא"כ אשה נמי מותרת.

סדרי עדיפויות בחלוקת צדקה

28. שו"ת מהרי"ק סימן קכג

ואי לדידי ציית ישא /ישיא/ מאותו מעות בתולות עניות מאחר שמתחלה נתנו המעות אדעתא דצדקה ופשיטא דאין לך צדקה גדולה מזו כדאמר בכתובות פרק מציאת האשה (דף סז) די מחסורו זה ביתו אשר יחסר זה מטה ושולחן. לו זה אשה כו' כל שכן שיש יותר מצוה להשיא עניה מלהשי' עני כדקתני לעיל מינה יתום ויתומה שבאו לישיא משיאים את היתומה כו' ואף על גב דפשוט שהרשות ביד הגבאי לעשות מהן אי זה מצוה של עילוי אשר תיטב בעיניו כדפי' לעיל מ"מ טוב יותר לעשות בענין זה שהרי כתב רבינו יצחק אבן גיא דהא דרשאין בני העיר לעשות מקופה תמחוי כו' דדוקא לצורך ענים יכולין לשנות כגון לצורך כסת וקבורה וכיוצא בו אף על פי שגבו אותו לצורך מאכל אבל שלא לצורך עניים לא ואף על גב שנחלקו עליו רוב פוסקים מ"מ הבא למלוך ראוי להשיאו עצה לצאת ידי כולם ומהיות טוב וגו'.

29. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף טו

גבאי צדקה שיש בידם מעות צדקה, ישיאו בהם בתולות עניות, שאין צדקה גדולה מזו.

30. תשובות והנהגות כרך א סימן תקס

שמעתי מפי זקני הגרש"ז פינס זצ"ל שרבינו הגר"א זצ"ל אמר, שהמצוה המובחרת בצדקה היא להשיא עני או ענייה, ורבינו הגר"א זצ"ל בעצמו ביטל תלמוד תורה, לעסוק בגופו במצוה רבה זאת בעצמו, אבל היינו כשצריך דהיינו הצרכים ההכרחיים בלבד, אבל כשדורשים דירה וצרכים יותר מההכרח וכפי הנהוג, אף שגם בזה מצות צדקה, אין להעדיף הכנסת כלה או חתן כזו על שאר צדקה.

31. שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן קל

יקרתו קבלתי והיות הדבר נוגע הרבה למעשה אכתוב דעתי העניה בקיצור, אשר שאל בענין שאוספים באחרונה סכומים עצומים לצורך הכנסת כלה וחתן, והסכומים האלה הרבה פעמים אינם הולכים לצרכי חתן וכלה הנחוצים ביותר, אלא לצורך קניית דירה וריהוט, ויש אפשרות לחתן וכלה לגור כהיום בכבוד במקום תורה קצת רחוקים בזול הרבה ביותר, א"כ אולי אין זה גדר נתינת מצוה, עכ"פ לא נתינת לעניים... ואם קנית דירות הנ"ל הם בגדר די מחסורו מצד חיוב דיני צדקה, קשה ההכרעה בזה, דודאי זה פשוט מברייתא כתובות הנ"ל דאם אפשר לשכור דירה אין צריך לקנות דירה, ורצוני אם מקבלים עבורו דירה אשר היא לפי כבודו ובגדר די מחסורו לפי ערכו, א"כ כבר יגור לפי כבודו, ובשום אופן אין חיוב ליתן לו בית במתנה דרך צדקה, ואמנם גם זה אין כלל לגמרי דאם ע"י שיש לו רק דירה שכורה יהי' אח"כ דאגות מאיפה לשלם שכר הדירה שוב הנתינה החלוטה של הדירה בגדר צדקה ודי מחסורו, ואמנם אם אי אפשר לשכור וצריכים לקנות הנה לקבוע כמה וחשיבות הדירה, ודאי הדעת תורה נותן כיון שארז"ל שוכרין דירה ומציעין לו מטה וכו' היינו שאין מחויבים רק הכי נצרך. ואמנם אלו שמבית אבותם רגילים בדירה נאה יותר שוב נכנסים בגדר עני בן טובים שארז"ל אפי' עבד אפי' סוס לרכוב עליו ובנ"ד לענין דירה כה"ג ובגדר שכ' כב' דאפשר למצוא מקום דירה גם במקומות הזולים יותר וגם שם סביבה של תורה וא"כ דירתן במקום היוקר בגדר מותרות שאין הצבור חייבים להשלים לו, הנה ודאי הדעת מחייב סברת כ"ת, איברא יש הרבה מקרים שאין צד השני רוצה בכך ורוצים דוקא לגור במקום רכוז אוכלסי תורה ויראים ואם צד הרוצה מתעקש בזה קשה זוווג כקרי"ס ומתעכבת המצוה אצלו, ואולי זהו זוווג וא"כ שוב נכנס הדבר בגדר מצוה כיון שלפי מצבו א"א בענין אחר... וא"כ שוב אין לנו פלס בדינינו להכריע איזה נקרא די מחסורו באמת ואיזה לא, ואמנם רע עלי למעשה שיש הרבה מקרים של מגביות ונתגלה שהוא לצורך מותרות לגמרי, והוא בגדר רמאות וע"ז וכיו"ב אמרו בכתובות ס"ח ע"א בואו ונחזיק טובה לרמאין שאלמלא הם היינו חוטאין בכל יום שנאמר וקרא עליך וגו' יע"ש ברש"י ד"ה היינו, והיינו שהיינו נענשין על מניעת הצדקה.

32. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פאה פרק ח הלכה ח

ר' חמא בר חנינא ור' הושעיא הוון מטיילו באילין כנישתא דלוד א"ר חמא בר חנינא לר' הושעיא כמה ממון שיקעו אבותי כאן א"ל כמה נפשות שקעו אבותיך כאן לא הוון בני נשא דילעון באורייתא

33. ספר תשב"ץ קטן סימן תקלג

ירושלמי דזרעים רבי מחוי ליה לרב תרעא דבי כנישתא דקא בני א"ל וכי לא הוה תמן בר אנש למילף באורייתא או חולים מוטלים באשפה קרא

עליו המקרא וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות מכאן הביא הרב ר' שמואל מבונבער"ג ראייה שיותר טוב ליתן צדקה ללמוד נערים מליתן צדקה לבית הכנסת:

34. שו"ת מהרי"ק סימן קכח

מתוך מה שכתב התשב"ץ בשם הר' שמואל מתוך הירושלמי דזרעים יש להוכיח דמצות בית הכנסת עדיפא ממצות צדקה דגרסינן שם וחזי לרב תרעא דבי כנישתא דקבני א"ל כמה ממון שקעו אבותי במקום הזה א"ל אדרבה כמה נפשות שקעו אבותיך במקום הזה וכי לית תמן בר איניש למילף באורייתא או חולים המוטלין באשפה וקרא עליו מקרא וישכח ישראל עושהו ויבן הכלו' מכא' אומר הר"ר שמואל שטוב ליתן צדקה לנערים ללמוד תורה או לחולים עניים מליתן לב"ה עכ"ל מדקאמר בירושלמי חולין המוטלין לאשפ' וכן הר"ר שמואל אומר חולים עניים ולא קאמר עניים סתם משמע דאם לא היו חולים. (ד) כי אם עניים דטוב יותר ליתן צדקה לבית הכנסת

35. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף טו

יש מי שאומר שמצות בית הכנסת עדיפא ממצות צדקה, ומצות צדקה לנערים ללמוד תורה או לחולים עניים, עדיף ממצות בית הכנסת. הגה: מה שנוהגין לפסוק צדקה עבור מתים בשעת הזכרת נשמות, מנהג ותיקין הוא ומהני לנשמותיהם. (רוקח סימן רי"ז)

36. שו"ת חתם סופר חלק ב (יורה דעה) סימן רלד

בהא סליקנא דעכ"פ מצוה להקדים במנה יפה יושבי ירושלי' על שארי עיירות א"י אמנם ראיתי א' קדוש מדבר הד"ג דמפלפל ומאריך בשיעור הקדמה זו כל דבריו כנים ואמתיים ואינם צריכים אריכות וראיות הרבה ולא יחלוק אלא מי שחולק על האמת דכל הקדימות אינם אלא להקדים ולא לדחות נפשות ח"ו וע"כ אם שניהם שוים שצריכים להחיות נפשם בלחם צר ומים לחץ נאמר זה קודם אבל כשיש לאנשי ירושלים אפי' רק לחם צר שוב אין להם שום תביעה עד שיגיע לכל א' מעיירו' האחרות ג"כ כשיעור הזה ושוב מהנותר שיצטרכו למותרות וכסות וכדומה יש הקדמה למוקדם עד שיהיה שוה בשוה בזה ג"כ וכן בכל מילי לא אמרו לדחות אלא להקדים ולא עלה זה על הדעת מעולם ויעיי' נדרי' דף פ' ע"ב חייהם קודמים וכו' ע"ש מבואר כנ"ל אך מה אעש' שמוע בין אחיכ' שמעתי טענ' השליח הרב מהר"ז שפירא אומר שאנשי ירושלי' עטופי' ברעבם וגם נתונים בתוא מכמר בסכנות נפשות וכפי מכתב רבני צפת הם הם הנתוני' בצרה ולא הם ואם שניהם שוים יש קדימה לאנשי ירושלי' ואם אינם שוים פשוט שמקדמין מי שצריך יותר וא"א לבוא על תוכן הענין ושום א' מן הצד אינו רואה לעצמו חובה ואין שום ב"ד שבא"י שאינו נוגע בדבר זה ע"כ יפה עשו המפשרי' באמ"ד שמסרו הדבר לב"ד של ארם צובה הסמוכה וקרובה אל אה"ק ואינם נוגעים בדבר כלל ויודעים את מכאובם של כל כת וכת ועל פיהם על מקומם יבוא בשלום ומי ששמו שלום ישום שלום בין עמו וחסידיו וירום קרן צדיקיו ובראשם י"ג הדר"ג כחפצו וחפץ א"נ הבעה"ח בכל חותמי ברכות. פ"ב יום ב' לירחא תליתאי קפ"ז לפ"ק. משה"ק סופר מפפ"דמ.

נתינת צדקה רבה לעני יחיד או צדקה מועטת למספר רב של עניים

37. תלמוד בבלי מסכת עירובין דף סג עמוד א

אמר רבי אבא בר זבדא: כל הנותן מתנותיו לכהן אחד - מביא רעב לעולם, שנאמר עירא היארי היה כהן לדוד, לדוד הוא דהוה כהן, לכולי עלמא לא? אלא: שהיה משגר לו מתנותיו. וכתוב בתריה ויהי רעב בימי דוד.

38. פירוש המשנה לרמב"ם מסכת אבות פרק ג משנה טו

אחר כך אמר, שהמעלות לא יושגו לפי שיעור גודל המעשה, אלא לפי רוב מספר המעשה. וזה, שהמעלות אמנם יושגו בכפול מעשי הטוב פעמים רבות, ובוה יושג הקנין, לא בשיעשה האדם מעשה אחד גדול ממעשי הטוב, שבזה לבדו לא יושג קנין. משל זה, שהאדם אם יתן למי שראוי אלף דינר, בפעם אחת ולאיש אחד, לא תושג לו מעלת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שתושג למי שיתנדב אלף פעמים באלף דינר, ויתן כל דינר מהם על צד הנדיבות, לפי שזה ייכפל על ידו מעשה הנדיבות אלף פעמים, ויושג קנין חזק, וזה פעם אחת בלבד התעוררה הנפש התעוררות גדולה למעשה טוב, ואחר כך פסקה מזה. וכן בתורה אין שכר מי שפדה אסיר במאה דינר, או נתן צדקה לעני במאה דינר שהיו די מחסורו, כמו מי שפדה עשרה אסירים, או השלים חסרון עשרה עניים, ואפילו בעשרה דינרים. ולזה תקיש. וזה הוא ענין אומר: לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה.

39. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנו סעיף ט

לא יתן אדם כל צדקותיו לעני אחד בלבד.

40. ב"ה אורח חיים סימן תרצה

והנה לאשר לא יחדל אביון מקרב הארץ (דברים טו יא) ורבה העזובה מצוה לחלק ולתת לכל אביון מתנה אחת כי כך כתבו הקדמונים והשכל גם כן יחייב אותו כי מי שיש לו מאה זהובים ליתן לעניים שגדול שכרו כשיחלקם למאה עניים מאשר יתן כל מאה זהובים לעני אחד או לשנים וג' כי זה שנתן למאה החיה מאה נפשות

מקורות נוספים להרחבה

- תחומין כרך לב- הרב שלמה דיכובסקי -קדימויות בענייני בטחון ובחלוקת משאבי צדקה (חלק ד במאמר)- בחלק זה עוסק המחבר בסדרי עדיפויות בחלוקת כספי הצדקה כאשר כספי הצדקה אינם מספיקים לכל הנזקקים להם
- תחומין כרך כז- הרב עדו רכניץ- מדידת עוני בהשראה יהודית- במאמר זה דן המחבר בהגדרת קו העוני ע"פ תורה ובהשלכות ההלכתיות הנובעות מכך
- תחומין כרך כט- הרב שלמה לוי- מתן צדקה לעני שמסוגל להתפרנס- במאמר זה דן המחבר בחובת נתינת הצדקה לעני שאינו מעוניין לעבוד ע"מ לצאת ממעגל העוני